

УДК 343.136:343.18

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.52>**Марина Городецька,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз

Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТИ ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячується дослідженню кримінально-правового та кримінально-процесуального елементів предмета відання у кримінальному процесі. Під час дослідження аналізуються теоретичні уявлення щодо прав, реалізація яких становить кримінально-правовий та кримінально-процесуальний елементи предмета відання у кримінальному провадженні. Підкреслюється, що зміст предмета відання суб'єктів кримінального провадження охоплює реалізацію як кримінальних, так і процесуальних прав. Відмінність предметів відання суб'єктів кримінального процесу полягає у їх неоднаковому наповненні вказаними правами у різній пропорційності. Змістове наповнення предмета відання органів обвинувачення включає: 1) реалізацію кримінальних прав у частині формулювання обвинувачення, визначення меж обвинувачення, заявлення кримінального позову у вигляді обвинувального акта; 2) реалізацію процесуальних прав у частині процедурних прав під час готування обвинувачення, окрім основоположних прав людини, у тому числі права на справедливий судовий розгляд. Змістове наповнення судових органів становить: 1) реалізацію кримінальних прав у частині остаточного вирішення питання щодо реалізації кримінального права та у частині його перегляду; 2) реалізацію процесуальних прав у частині процедурних прав під час остаточного вирішення кримінально-правового конфлікту та основоположні права та свободи людини. Робиться висновок, що кримінально-правовому елементу предмета відання відповідає реалізація кримінальних прав учасників, а кримінально-процесуальному елементу предмета відання – реалізація процесуальних прав учасників кримінального провадження. Підсумовується, що змістом предмета відання є реалізація кримінальних та кримінальних процесуальних прав учасниками кримінального провадження шляхом застосування органами кримінального судочинства норм кримінального та кримінального процесуального права. Виокремлення специфічних сукупностей серед вказаних прав щодо їх реалізації та норм щодо їх застосування є підставою для визначення предметів відання для певних суб'єктів – державних органів.

Ключові слова: права людини, кримінальні права, процесуальні права, норми, кримінальний процес, діяльність.

Постановка проблеми. Основним завданням кримінального провадження є забезпечення прав людини. Реалізація останніх лежить у сфері впливу суб'єктів кримінального судочинства, що забезпечують їх здійснення у перебігу досудового та судового провадження. У зв'язку з цим актуальним питанням є докладне дослідження прав людини, реалізація яких становить кримінально-правовий та кримінально-процесуальний елементи предмета відання у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі проблемні питання предмета відання у кримінальному процесі були предметом наукового дослідження таких вчених, як: Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, А.А. Омаров, М.А. Погорецький, М.С. Цуцкірідзе та інших. Проте дослідники у своїх працях

розглядали загальні питання вказаного предмета відання, науковці не опрацьовували окремо кримінально-правовий та кримінально-процесуальний елементи предмета відання у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження кримінально-правового та кримінально-процесуального елементів предмета відання у кримінальному провадженні. Досягнення вказаної мети потребує вирішення таких завдань: визначення кримінально-правового елемента предмета відання у кримінальному процесі; визначення кримінально-процесуального елемента предмета відання у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи форми реалізації норм кримінального процесуального права, С.О. Касапоглу зазначає, що правозастосовний характер кримінальної

процесуальної діяльності насамперед пов'язаний із застосуванням *норм кримінального права*. Діяльність із застосування цих норм (мається на увазі кримінальних. – уточнення наше), дійсно, на думку авторки, здійснюють лише державні органи – органи досудового розслідування, прокурор і суд. С.О. Касапоглу зазначає, що одні з них формулюють обвинувачення особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, передбаченого певною нормою кримінального права (органи розслідування і прокурор), підтримують його перед судом (прокурор), інші (суд) – остаточно застосовують цю норму, складаючи відповідний (правозастосовний) акт. Інші учасники кримінального процесу (підозрювані, потерпілі, свідки тощо) не наділені правом застосування *норм кримінального права*. Вони вправі впливати на перебіг застосування таких (кримінальних) норм, реалізуючи норми *процесуального права* і будучи учасниками кримінального провадження, але не мають права самостійно застосовувати матеріальні норми (курсив наш. – М. Г.). Водночас С.О. Касапоглу підкреслює, що процесуальний же закон містить приписи – права, обов'язки, заборони, адресовані як «компетентним» (мається на увазі уповноваженим. – уточнення наше), так і всім іншим учасникам кримінального провадження [1, с. 75]. Заборону також можна представити у вигляді обов'язку – «обов'язок дотримуватися заборони» [1, с. 88].

Дійсно, варто погодитися з висловленими С.О. Касапоглу положеннями щодо реалізації усіма учасниками кримінального процесу кримінальних процесуальних прав та обов'язків (обов'язки у даному випадку включають дотримання заборон), при цьому у сфері реалізації уповноважених суб'єктів кримінального процесу знаходяться ще норми кримінального права.

Щодо забезпечення прав і свобод людини у кримінальній процесуальній сфері Т. О. Лоскутов зазначає, що, з одного боку, кримінальне судочинство спрямоване на реалізацію порушених (ймовірно, порушених) прав людини, що охороняються кримінальним законом, а з іншого – на здійснення прав людини, що регулюються кримінальним процесуальним законодавством. У зв'язку з цим Т. О. Лоскутов виокремлює *кримінальні права людини*, порушення яких зумовлює обов'язкове здійснення кримінального процесу, спрямованого на їх поновлення. При цьому, за твердженням Т. О. Лоскутова, залежно від порушеного кримінального права здійснюється певний обсяг кримінальної процесуальної діяльності (наприклад, у разі порушення кримінального права на життя обов'язковим є призначення експертизи). Тобто специфіка криміналь-

них прав людини зумовлює обсяг предмета кримінального процесуального регулювання (курсив наш. – М. Г.) [2, с. 77-78].

Іншими словами, порушення кримінальних прав людини тягне за собою потребу у їх відновленні. Таке відновлення відбувається у вигляді здійснення кримінального провадження, у якому встановлюються кримінальні процесуальні права, реалізація яких спрямована на урегулювання кримінальних прав людини. Аналізуючи викладене, можна зробити висновок про те, що у межах кримінального процесу *реалізуються кримінальні права та кримінальні процесуальні права та обов'язки*. При цьому кримінальні права реалізуються лише під час правозастосовної діяльності уповноважених органів, тоді як кримінальні процесуальні права та обов'язки реалізуються у результаті діяльності всіх учасників кримінального провадження. Проте щодо такої реалізації варто обов'язково враховувати тезу, що реалізація неуповноваженими учасниками кримінального провадження своїх кримінальних процесуальних прав та обов'язків відбувається обов'язково за участю уповноважених суб'єктів.

Хоча С. О. Касапоглу зазначає, що кожний із суб'єктів, незалежно чи то суб'єкти, що ведуть кримінальний процес, чи суб'єкти, які заінтересовані у його результатах, мають можливість здійснювати певну «автономну» діяльність з реалізації норм кримінального процесуального права, а також впливати на таку ж діяльність суб'єктів, які представляють державні інтереси (уповноважених або компетентних суб'єктів) [1, с. 82].

Проте, на нашу думку, важко погодитися з автором щодо автономної реалізації неуповноваженими учасниками кримінального провадження своїх кримінальних процесуальних прав та обов'язків.

Так, С. С. Алексеев зазначив, що у процесі регулювання суспільних відносин можуть складатися два основних типи зв'язку між суб'єктивними юридичними правами та обов'язками: 1) правовідносини «пасивного типу» – певним особам надаються права на позитивні дії, а на всіх інших покладаються пасивні обов'язки утримуватися від дій певного роду; 2) правовідносини «активного типу» – на певних осіб покладено активні юридичні обов'язки здійснення позитивних дій, а зміст суб'єктивного права полягає в можливості вимагати цієї поведінки від зобов'язаної особи [3, с. 132-133].

Отже, коли суб'єктам, які ведуть кримінальний процес, надані права на виконання певних дій або прийняття певних рішень, то одночасно на інших учасників покладено відповідні обов'язки. Так само й навпаки, коли

учасникам кримінального провадження надані певні кримінальні процесуальні права, суб'єкти, що ведуть кримінальний процес? зобов'язані забезпечити вказані права учасників.

Л. М. Лобойко визначає, що під принципом диспозитивності у кримінальному процесі слід розуміти правове положення, згідно з яким суб'єктам кримінального процесу надається і забезпечується можливість вільно в межах закону вибрати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, а також впливати на хід і результати кримінально-процесуальної діяльності, головним призначенням якого є забезпечення гнучкості та повноти захисту заінтересованими суб'єктами процесу своїх прав, а також стимулювання їхньої активності у захисті цих прав [4, с. 173].

Отже, незалежно від можливості учасників вільно в межах закону вибрати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, така можливість має «надаватися» та «забезпечуватись». При цьому таке надання та забезпечення здійснюється саме суб'єктами, що ведуть кримінальний процес.

Правильно зазначає Л. М. Лобойко, що диспозитивна (дозволенева) система пов'язана із використанням правових засобів для належного врегулювання суб'єктивних прав та гарантій їх здійснення і, на перший погляд, не є інструментом забезпечення виконання завдань кримінального процесу. Ця система і пов'язаний з нею метод правового регулювання надає суб'єктам процесуальної діяльності можливість діяти у той чи інший спосіб. Але чи скористаються суб'єкти такою можливістю, а значить, і чи досягнуть вони очікуваного результату, – «все це залишається поза межами юридичної сфери» [4, с. 28-29].

О. В. Гладишева пише, що в об'єктивній формі захист законних інтересів забезпечує законодавець, встановлюючи процесуальний статус суб'єктів кримінальних процесуальних відносин; у суб'єктивній – носій законних інтересів, який реалізує відповідні права на свій розсуд. Законодавець та носій законних інтересів здійснюють цю діяльність безпосередньо. Правозастосовник – в опосередкованій формі, виконуючи закріплені законодавцем правила провадження, застосовуючи процесуальні засоби, сприяє здійсненню суб'єктами (учасниками, – уточнення наше. – М.Г.) їхніх процесуальних прав та виконанню обов'язків, притягуючи до встановленої відповідальності правопорушників, а також безпосередньо реалізуючи передбачені законодавством вимоги про захист та охорону суб'єктивних прав [5, с. 48].

Отже, як правильно визначає авторка, захист законних інтересів учасників (який породжує забезпечення прав та обов'язків) забезпечується: законодавцем, носієм (учасником провадження), уповноваженим суб'єктом, що веде кримінальний процес. Звичайно, що реалізація суб'єктивних прав та виконання обов'язків залежить і від законодавця, який їх встановлює; і від учасника, який має власний розсуд щодо їх реалізації; і від правозастосовника, який безпосередньо уповноважений на діяльність із забезпечення вказаних прав та обов'язків. У даному випадку нас цікавить саме форма забезпечення прав та обов'язків учасників провадження суб'єктами правозастосування, дослідження якої дасть можливість дійти певних висновків щодо об'єктивної форми захисту законодавцем у тому числі.

Можливість впливу суб'єктами кримінального процесу на реалізацію своїх прав учасниками кримінального провадження у даному випадку лежить у площині забезпечення (гарантії) таких прав. Питання, яке пов'язане з тим, чи дійсно учасники кримінального провадження скористаються наданими, «гарантованими» правами, дійсно лежить поза межами впливу суб'єктів кримінального процесу, а тому знаходиться у певній автономії. Тому ми можемо погодитись лише з частковою автономією реалізації своїх прав учасниками кримінального провадження у частині використання наданих «гарантованих» прав, але не можемо погодитися з визнанням наявності повної автономії у реалізації своїх кримінальних процесуальних прав учасниками кримінального провадження та дотримуємось позиції реалізації процесуальних прав та обов'язків учасниками кримінального провадження за обов'язкової участі уповноважених державних органів кримінального судочинства (хоча б у частині гарантування).

Суб'єкти кримінального процесу забезпечують можливість учасникам скористатися наданими кримінальними процесуальними правами. Безпосередня реалізація таких прав учасниками можлива без участі суб'єктів, що ведуть кримінальний процес. Проте останні, не забезпечивши можливість використання вказаних прав учасниками, можуть суттєво впливати на їх реалізацію.

Таким чином, суб'єкти кримінального провадження під час правозастосування впливають на реалізацію кримінальних прав та кримінальних процесуальних прав та обов'язків учасників кримінального провадження.

Можна зазначити, що під час кримінальної процесуальної діяльності державні органи, забезпечуючи право одного учасника, можуть застосувати передбачений законодавством примус до іншого учасника щодо

виконання відповідного обов'язку. Та навпаки, зобов'язуючи певного учасника до виконання певних обов'язків, водночас час органи кримінального переслідування забезпечують право іншого учасника. Отже, виконання обов'язку завжди пов'язане з реалізацією права. Тому у контексті змісту предмета відання доречніше буде вести мову лише про реалізацію прав учасників (маючи на увазі можливе одночасне здійснення учасниками і своїх обов'язків).

Предмет правового регулювання у кримінальному процесі, за визначенням Т. О. Лоскутова, мають визначати такі права людини: 1) кримінальні (є предметом регулювання кримінального закону); 2) конституційні (є предметом регулювання Конституції); 3) природні (конвенційні) (є предметом регулювання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та предметом інших міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною); 4) суто процесуальні (є предметом регулювання кримінального процесуального закону) [2, с. 252].

Попри те, що кримінальні права є предметом регулювання кримінального права, варто погодитися з Т. О. Лоскутовим, що у цій частині предмет регулювання кримінального права та кримінального процесуального права збігаються. Так, з посиланням на М. І. Панова, Т. О. Лоскутов зазначає, що предмет правового регулювання кримінального і кримінально-процесуального права можуть бути представлені з погляду формально-логічного співвідношення понять як поняття перехресні, коли обсяг одного з них частково (в більшому або меншому ступені) входить в обсяг другого. Загальним для них у всіх випадках виступають такі явища або факти, що входять в обсяг предмета правового регулювання кожної з розглядуваних галузей права як злочин і вирішення питань щодо кримінальної відповідальності за нього та застосування покарання. Там само автор продовжує, що процеси реалізації норм кримінального і кримінального процесуального права є настільки взаємопов'язаними, що законодавець «змішав» ці поняття і визначив процес притягнення до кримінальної відповідальності (реалізацію норми кримінального права у формі застосування) як стадію кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК) [2, с. 251].

Вище ми наводили вислів С. О. Касапоглу щодо того, що правозастосування уповноважених суб'єктів характеризується саме реалізацією норм кримінального права [1, с. 75]. А отже, характеризується регулюванням кримінальних прав у вигляді правозастосовних актів щодо притягнення особи до кримінальної

відповідальності. Це стосується усіх уповноважених суб'єктів, які ведуть кримінальний процес. Представники сторони обвинувачення формулюють обвинувачення та підтримують його в суді, а судові органи приймають безпосередньо правозастосовний акт щодо притягнення до кримінальної відповідальності. Реалізація кримінальних прав у вигляді правозастосовної діяльності притаманна усім суб'єктам, які ведуть кримінальний процес.

Проте варто зазначити, що «запит» на реалізацію норм кримінального права виходить від органів обвинувачення, щодо чого дані органи готують підтверджуючі аргументи, формулюють обвинувачення. Судові органи мають оцінити аргументи обох сторін та остаточно вирішити питання щодо реалізації норм кримінального права, яке було ініційоване «запитом» сторони обвинувачення. На стадії підготовки обвинувачення суду органи не можуть ні в якому разі вирішувати питання реалізації норм кримінального права, оскільки запит сам по собі від сторони обвинувачення в суд ще не надійшов, а, можливо, за результатами досудової перевірки і не надійде. Проте кримінальна процесуальна діяльність вже розпочата з підготовки аргументів до суду. З метою забезпечення справедливого судового розгляду готуватися до суду мають обидві сторони, стороні захисту надається можливість захищатися. Саме забезпечення права на справедливий судовий розгляд, яке може залежати від забезпечення інших основоположних та процедурних прав, під час досудового провадження покладається на суд.

Тому зміст предмета відання суб'єктів кримінального провадження охоплює реалізацію як кримінальних, так і процесуальних прав. Відмінність предметів відання суб'єктів кримінального процесу полягає у їх неоднаковому наповненні вказаними правами у різній пропорційності.

Так, змістове наповнення предмета відання органів обвинувачення включає: 1) реалізацію кримінальних прав у частині формулювання обвинувачення, визначення меж обвинувачення, заявлення кримінального позову у вигляді обвинувального акта; 2) реалізацію процесуальних прав у частині процедурних прав під час готування обвинувачення, окрім основоположних прав людини, у тому числі права на справедливий судовий розгляд. Змістове наповнення судових органів становить: 1) реалізацію кримінальних прав у частині остаточного вирішення питання щодо реалізації кримінального права та у частині його перегляду; 2) реалізацію процесуальних прав у частині процедурних прав під час остаточного вирішення кримінально-правового конфлікту та основоположні права та свободи людини.

У структурі предмета відання компетентних органів Л. М. Лобойко виділяє кримінально-правовий елемент і кримінально-процесуальний елемент. До кримінально-правового елемента автор відносить вид злочину, а до кримінально-процесуального – характеристику особи, зв'язок кримінальних справ, альтернативність можливості провадження у справі, територіальну дію повноважень органу [6, с. 26]. Як ми бачимо, вчений пов'язав вказані елементи предмета відання з ознаками розподілу підслідності та підсудності. Проте, зважаючи на вплив органів на реалізацію прав учасниками кримінального провадження, можна запропонувати інше тлумачення. Кримінально-правовому елементу предмета відання відповідає реалізація кримінальних прав учасників, а кримінально-процесуальному елементу предмета відання – реалізація процесуальних прав учасників кримінального провадження.

Висновки

1. Зміст предмета відання становить реалізація кримінальних та кримінальних процесуальних прав учасниками кримінального провадження шляхом застосування органами кримінального судочинства норм кримінального та кримінального процесуального права. Виокремлення специфічних сукупностей серед вказаних прав щодо їх реалізації та норм щодо їх застосування є підставою для визначення предметів відання для певних суб'єктів – державних органів.

2. Кримінально-правовий елемент предмета відання становить реалізація кримі-

нальних прав, а кримінально-процесуальний елемент предмета відання – реалізація процесуальних прав учасників кримінального провадження.

Перспективами подальших розвідок у даному науковому напрямі можуть стати такі: дослідження інших аспектів кримінально-правового та кримінально-процесуального елементів предмета відання у кримінальному провадженні; висвітлення інших елементів предмета відання у кримінальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Касапоглу С.О. Реалізація норм кримінального процесуального права : монографія. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2018. 306 с.

2. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.

3. Алексеев С.С. Механизм правового регулювання в социалистическом государстве : монография. Москва : Юридическая литература, 1966. 188 с.

4. Лобойко Л.М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України : дис... докт. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2006. 437 с.

5. Гладышева О.В. Теоретические основы обеспечения законных интересов личности в уголовном судопроизводстве : монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. 192 с.

6. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція : монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2006. 188 с.

The article is devoted to the study of criminal law and criminal procedure elements of the subject of jurisdiction in criminal proceedings. The study analyzes the theoretical ideas about the rights, the implementation of which is a criminal law and criminal procedure elements of the subject matter in criminal proceedings. It is emphasized that the content of the subject matter of the subjects of criminal proceedings covers the implementation of both criminal and procedural rights. The difference between the subjects of jurisdiction of the subjects of criminal proceedings is that they are not filled with these rights in different proportions. The content of the subject of jurisdiction of the prosecution includes: 1) the implementation of criminal rights in terms of formulating the indictment, defining the boundaries of the accusation, filing a criminal lawsuit in the form of an indictment; 2) the exercise of procedural rights in terms of procedural rights during the preparation of charges, in addition to fundamental human rights, including the right to a fair trial. The content of the judiciary is: 1) the implementation of criminal rights in terms of the final decision on the implementation of criminal law and in terms of its revision; 2) realization of procedural rights in the part of procedural rights during the final resolution of the criminal-legal conflict, and fundamental human rights and freedoms. It is concluded that the criminal-legal element of the subject of jurisdiction corresponds to the realization of the criminal rights of the participants, and the criminal-procedural element of the subject of jurisdiction corresponds to the realization of the procedural rights of the participants in the criminal proceedings. It is concluded that the content of the subject of jurisdiction is the implementation of criminal and criminal procedural rights by participants in criminal proceedings, by applying the rules of criminal and criminal procedural law by criminal justice bodies. Separation of specific sets among the specified rights concerning their realization and norms concerning their application is the basis for definition of subjects of jurisdiction for certain subjects - state bodies.

Key words: human rights, criminal rights, procedural rights, norms, criminal proceedings, activities.